

Aikakoneen vankina

Petri Fills
24.2.2017

Aikakoneeksi voidaan ymmärtää laite, jonka avulla saadaan menneisyyden tapahtumista sellaista tietoa joka ei jätä mitään arvailujen varaan. Ilman aikakonetta tulevaisuuden ihmiset voivat vain esittää enemmän tai vähemmän paikkansa pitäviä arvioita historian tapahtumista pirstaleisten lähteiden kautta, mutta historiaan jää kuitenkin paljon enemmän aukkoja kuin eheinä pidettyjä kohtia. Aikakoneet ovat yleisiä tietoisfiktiossa ja ne ovat myös toiminnaltaan erilaisia. Toiset mahdollistavat konkreettisen aikamatkustuksen, jossa subjekti voi siirtyä menneisyyteen täysivaltaisena toimijana, jolla on valta muuttaa historiaa. Toiset taas ovat vain ikkunoita, joista avautuu yksisuuntainen katse menneisyyteen. Hyvässä aikakoneessa käyttäjä voi tietenkin valita senkin mistä näkökulmasta hän tarkastelee historiaa.

Täysivaltaisen toimijan historiaan siirtämisestä on tehty paljon elokuvia ja kirjoja, joissa tavalla tai toisella pohditaan sitä miten historian peukaloiminen vaikuttaisi nykyisyyteen. Pidän tätä kysymystä triviaalina, vaikka sen pohtiminen onkin filosofisesti viihdyttävää. Kalle Pihlainen on pohtinut artikkelissaan sitä miten aikakone voisi auttaa menneisyyden merkitysten hahmottamisessa ja hän sulkee ajatusleikistä pois sen, että historiaan voisi jälkikäteen vaikuttaa. Tämä tekee pohdinnan mielekkääksi, sillä universaalina logiikkana voidaan pitää sitä, että syy on aina ennen seurausta ja tämä asetelma on ehtona kaikelle historialliselle pohdinnalle. Mielestäni tämä logiikka selittää myös paljon siitä miksi kronologinen paradigma hallitsee historiankirjoitusta. Käytän tässä kirjoituksessani samaa lähtökohtaa. Pihlainen tarkentaa aikakonetta vielä siten, että sitä kautta tehty havainto ei saa vaikuttaa havaitsemisen kohteeseen. Ihminen ei siis voi mitenkään havaita olevansa tulevaisuudesta tapahtuvan tarkastelun kohteena. Tämä aikakoneen toimintaa ja ja myöskin sen käyttämisen etiikkaa koskeva asia jäi kuitenkin mietityttämään. Ajatusleikkiä voi laajentaa siten, että emme todellakaan voi nykyisyydessä havaita sitä koska olemme tarkastelun kohteina, mutta meillä on kuitenkin tieto tai oletus siitä, että joskus tulevaisuudessa aikakone avautuu ja silloin tapahtuu historiallinen tilinteko. Jos me olemme vastaamassa seurauksista tuona tilinteon hetkenä, niin kaikkea mitä sanoimme ja teimme voidaan käyttää meitä vastaan... Kuten syyllisiä etsiessä tavataan sanoa. Tulevaisuutta emme voi tietää, mutta olemme varmasti syyllisiä siihen millaiseksi se muodostuu.

Tämä ei voi olla vaikuttamatta nykyisyydessä elävään ihmiseen ja tilanne kuulostaakin jollain tavalla tutulta. Jos tulevaisuuden yhdensuuntaisella aikakoneella todellakin näkee kaiken, olemme koko ajan jonkin toiseuden valvonnassa? On kuin eläisimme jossain näkymättömässä panoptikonissa. Tämä on pelottava ajatus, sillä valvotun pelko on aina oikeutettua. Tieto valvonnan kohteena olemisesta sitä kuitenkaan itse havaitsematta, tuottaa psykologisen taakan, joka on tuttua erityisesti

vankiloiden kaltaisten pakkolaitosten asukkaille. Tämän kirjoituksen ajatusleikissä olisimme kaikki aikakoneen vankeja ja kantaisimme tuota samaa taakkaa.

Sosiologi Erving Goffman on tutkinut sitä miten valvottuna oleminen muokkaa yksilön käyttäytymistä ja siten synnyttää myös aivan omanlaista kulttuuria valvontajärjestelmän sisälle. Tästä voi ajatella niinkin, että kulttuuri on jonkin järjestelmän päällä lepäävä pintakerros, jota voisi raaputtaa pois historian tutkimuksessa ja alta paljastuisi sen jämähäiset rakenteet. Tämä on vähän monoliittinen tulkinta, mutta olkoon niin tällä kertaa. Eurooppalaista kulttuuria raaputtamalla törmää usein siihen että jäljet johtavat jollain tavalla kristinuskoon. Otan kristinuskon lähempään tarkasteluun sillä sen varaan voi rakentaa eräänlaisen aikakoneen analogian. Kristinuskossa eskatologia on oppi tunnetun maailman viimeisistä tapahtumista ja se on eräs keskeisiä opinkappaleita. Tiivistetysti asia on niin, että kukaan ei varmuudella tiedä milloin maailmanloppu tulee. Raamatun ilmoituksen mukaan se kuitenkin tulee varmasti. Viimeisten päivien sekasorto kumuloituu itkuksi ja hampaiden kiristelyksi, jonka jälkeen tulee tuomiopäivä. Tuomiopäivänä pidetään totiset kinkerit, joissa itse Jumala päättää siitä ketkä joutuvat kadotukseen ja ketkä voivat jatkaa elämäänsä uudessa jumalan valtakunnassa.

Tuomiopäivän päätös menettely etenee siten, että asianosaiset joutuvat tilille Jumalan tarkastelemien historiallisten seikkojen perusteella. Tällä tuomiolla jokainen on asianosainen ja tuomio voidaan julistaa myös yksipuolisena tuomiona, jos asianosainen on passiivinen eikä vastaa haasteeseen. Tämä on tärkeä seikka, sillä kuolema ennen tuomiopäivää ei ole syy tapauksen käsittelemättä jättämiseen, vaan menettely hoidetaan postuumisti. Jumalalla on siis pääsy täydelliseen historialliseen tietokantaan, joka ei jätä mitään arvailujen varaan. Toisin sanoen, tuomiopäivänä otetaan käyttöön yksisuuntaisen katseen aikakone. Raamatussa ei tosin puhuta aikakoneesta, vaan elämän kirjasta johon ainakin pelastettujen nimiä on kirjattu... Oletettavasti se on tehty aiemmin Jumalan toimesta. Kyseessä on siis indeksi johon on kirjattu ihmisten elämä ja teot täydellisyydessään. Luettelo itsessään ei pidä sisällä muuta kuin historiallista dataa, ja vasta lukija synnyttää merkitykset ja tulkinnat aineistosta. Tässä tapauksessa Jumala lukee ja antaa aineistolle moraalisia merkityksiä.

Pihlainen ottaa artikkelissaan esiin saman asian siitä, että merkitykset muodostuvat vasta subjektin toimesta. Hän huomauttaa myös aiheellisesti tieteellisessä kirjoittamisessa tapahtuneen lingvistisen käänteiden vaikutuksista siihen miten historian kirjoitus tulee ymmärtää. Lingvistisen käänteiden seurauksena kielen ja sen kuvaaman todellisuuden väliin ei voida laittaa yhtäläisyysmerkkiä. Oli kieli sitten kuvallista tai sanallista, niin se on aina representaatio kuvaamastaan asiasta. Pihlainen pohtii

myös sitä millä aistein aikakoneen viestiä voidaan lukea. Voiko esimerkiksi kosketusaistilla saada tietoa historiasta? Pysyttelen kuitenkin raamatun kuvaamassa tuomiopäivän aikakoneessa, koska sen oletettu muoto painottuu enemmän historian lukemiseen, kuin sen kokemiseen ja sitä kautta uudelleen elämiseen. Lingvistisen käänteen vaikutus tulee hyvin esiin, kun historiallista aineistoa ajattelee pelkkänä tekstinä. Kirjoitettu teksti tarjoaa vain yhden representaation tulkittavaan asiaan. Jos aikakonetta ajattelee indeksoituna matriisina, niin sen jokaisessa lokerossa oleva tieto on paikkansa pitävää, mutta samasta historian hetkestä on tallentuneena monenlaista tietoa. Jumala voi esimerkiksi tarkastella aikakoneestaan eksentrisen Immu enon tapausta. Yhden lokeron tiedoissa kerrotaan enon olleen jouluna kovassa humalassa hänen vaimonsa mukaan ja sehän ei käy laatuun. Toisessa lokerossa taas on siskon päiväkirja, jonka mukaan eno ei ollut mitenkään erityisen humalassa. Historia näyttäytyy sellaisena millaisena se kerrotaan ja kertojia on paljon. Romaanien kirjoittamisessa on olemassa tekniikka, jossa ajallisesti sama tapahtuma kuvataan eri henkilöiden kautta. Tämän kerrontatavan tarkoituksena on tavoittaa se moniäänisyys jota myös kulttuurihistoriassa tavoitellaan.

Tulevaisuuden ennustamisessa huomio kiinnittyy ennusmerkkeihin, mutta paljon on kiinni merkkien tulkitsijasta. Sama pätee kääntäen myös historiankirjoitukseen. Kun historiaa kirjoitetaan muistiin, niin kenen muistiin sitä oikein kirjoitetaan ja miten paljon kirjoitus kertoo kirjoittajasta itsestään? Historiankirjoitusta lukiessa on hyvä selvittää aluksi kuka puhuu. Varsin usein historiankirjoitus on voittajien historiaa, jossa voittajien ja vallassa olijoiden ääni hiljentää moniäänisyyttä. Raamatun lopputaistelun jälkeen Jumala on ylimpänä vallassa ja silloinkin luetaan voittajien historiaa. Historian käsitettä pohtivassa esseessään Walter Benjamin on kuvannut historiaa kertomuksena, jossa voittajat ovat aiempien voittajien perillisiä ja menneiden taistelujen rauniot kertovat lohduttomuudessaan edistyksen tarinaa. Benjaminin filosofinen essee on osittain hieman vaikeaselkoista ajattelua, mutta siinä käsitellään myös historiallisen indeksin teemaa. Benjaminin ajatus lähtee siitä, että käsityksemme onnesta on aina menneeseen aikaan sidottua. Menneisyydessä on ollut yksittäisiä hetkiä, joissa subjekti on toiminut tulevaisuuden kannalta otollisella tavalla. Hän on saattanut löytää maasta voittoa, tai välttynyt joltain onnettomuudelta lintsatessaan töistä. Kun samainen subjekti tarkastelee myöhemmin historiaansa, niin hän voi tulkita tuon yksittäisen tapahtuman onneksi, joka oli jo tulevaisuudessa hänen ulottuvillaan, mutta hän ei sitä tuolloin vielä tiennyt. Poikkeuksellisesti valittu työmatkan reitti oli aktiivinen teko jolla hän tietämättään lunasti tulevaisuuden onnensa löytämällä arpalipun.

Maaailma on tietysti tälläkin hetkellä täynnä hukattuja arpalippuja ja muita tulevaisuuden onneen johtavia kohtaamisia jotka odottavat lunastajaansa. Nämä ovat nykyhetkessämme olevia lunastuksen avaimia, joita Benjamin nimittää messiaanisen sirpaleiksi. Kun lukee tuota lunastuksen ajatusta Benjaminin esseestä, niin sen hieman romanttisesti tulkittavaa ajatusta tulevaisuuden lunastuksesta on vähän vaikea kytkeä siihen miten ajattelen historiaa. Historialta on vaarassa kadota mielekkyys, jos kaitselmuksen henki leijailee jokaisessa hetkessä ja kaikki kulkee ennalta tehtyjen suunnitelmien mukaan. Tämä sopii kuitenkin hyvin ajatukseeni tuomiopäivän aikakoneesta. Joka hetkessä on löydettävissä messiaanisen sirpale, joka johdattaa eteenpäin käsikirjoituksessa. Kristinuskon oppeihin kuuluu myös yksilön vapaa tahto ja tästä syystä tuomiopäivän aikakoneesta täytyy tarkastaa kuka on poiminut menneisyyden sirpaleet, ja kuka on ne hylännyt. Benjaminin esseen kautta ymmärsin sen miten helposti näemme menneisyyden tapahtumat historiallisina narratiiveina, jotka voi tulkita jostain avaintapahtumasta käsin. Mielestäni kirjoituksen pointtina on osoittaa se miten helposti tapahtumat saadaan näyttämään käsikirjoitetuilta.

Palaan vielä tuohon aikakoneen kautta välittyvän katseen merkitykseen ja siihen tunteeseen, että meitä tarkkaillaan tulevaisuudesta käsin. Onko tulevaisuudesta lankeavalla katseella merkitystä nykyhetken toiminnassamme? Tätä kysymystä voi yrittää testata vaikka siten, että mitä merkitystä on sillä, jos tulevaisuuden subjekti voi palata tarkastamaan jääkaappini sisällön nykyhetkessä? Historiallisesti sisältö kertoo tietenkin paljon asioita. Esimerkiksi sen millainen oli yksin asuvan suomalaisen ruokavalio vuonna 2016 tai millaista ruokien pakkaaminen ja valmistaminen oli. Minulle tai naapurilleni jääkaappini tarkalla sisällöllä ei ole nykyhetkessä suurtakaan informaatioarvoa. Sen sijaan jääkaappini sisältö saa sosiaalisen merkitykseen, jos säilytän siellä salaa naapurini kadonnutta kissaa. Pitäisin asiaa salassa siksi, että saisin naapuriltani ja luultavasti muiltakin ihmisiltä osakseni moraalista paheksuntaa ja ehkä sanktioitakin. Informaatio kissasta jääkaapissa on messiaanisen sirpale, joka on moraalisen lunastuksen piilotettu avain. Jokin siinä kuitenkin vaivaa, että joku tulevaisuuden subjekti tarkastelee yksityiseksi ymmärrettyä jääkaapin sisältöä.

Aikakoneesta tietoisena oleminen nykyhetkessä vertautuukin hyvin toiseuden katseen alla olemiseen, kuten panoptikon vertauksella kerroin. Tässä tapauksessa toiseuden rajanvetoa voi luonnostella sosiaalisesti ymmärrettävään yksityisyyteen ja julkisuuteen. Aikakoneen tulevaisuudessa yksityisyyskin on julkista. Kissojen säilyttäminen jääkaapissa on paheksuttavaa nykyhetken kulttuurissa, mutta tulevaisuudessa asia saattaa olla toisin, ja on poikkeuksellista, että jokaisessa jääkaapissa ei ole silloin vähintään yhtä kissaa. Tulevaisuuden sosiaalinen konteksti on erilainen ja

siihen ei voi soveltaa samoja kausaalisuhteita kuin nykyisyyteen. Moraali on yhteisön ominaisuus ja sekin muuttuu ajan mukana. Jotenkin spontaanisti voi olettaa, että tulevaisuuden katse lankeaa samantyyppisestä kontekstista kuin nykyhetki, ja sen moraaliset normit ovat säilyneet muuttumattomina. Myös tuomiopäivän aikakonetta lukiessa moraaliset uudelleentulkinnat ovat tietysti mahdollisia, mutta sen varaan ei voi paljon laskea, jos ainut moraalisesti legitiimi tulkinta on jo historiassa kirjoitettu Siinaivuoren kiveen.

Tässä hetkessä naapurin kissan säilyttäminen jääkaapissa on informaatiota, jonka voi luokitella sosiaalisesti strategiseksi, moraalisten seurausten kannalta. Antropologi Pascal Boyer on kiinnittänyt tutkimuksissaan huomiota siihen, että jumalolennoilla on rajaton pääsy ihmisten strategiseen informaatioon, jopa ajatusten tasolla. Voisi ajatella että aikakonetta lukeva tutkija on kaikkivoipa historian jumala. Historioitsija tutkii merkkejä aikakoneen kautta, mutta on myös syytä tutkia hänen motiivia. Hän antaa historialle merkityksiä omasta ajastaan käsin ja sitä kautta hän tulee toiminnallaan kirjoittaneeksi myös oman aikansa historiaa, jota taas seuraava historioitsija tulkitsee. Tulkinnat rakentuvat ajan saatossa toistensa päälle ja joskus merkitykset erkaantuvat hämmästyttävän paljon alkuperäisestä. ”Olivatko kissat todellakin joskus historiassa seuralaisia eikä ihmisten pääasiallista ravintoa?”

Mitä aikakonetta käyttävä historioitsija sitten etsii ja mitä hän löytää? En osaa sanoa mitä hän etsii, mutta mitä todennäköisimmin hän löytää täysin vieraan kulttuurin, jossa säilytetään kissoja jääkaapissa ja puhutaan kieltä jota hän ei ymmärrä. Jotenkin sitä on kuitenkin yritettävä tulkita, eikä siinä aikakoneesta ole aina apua.

Kirjallisuus:

Benjamin, Walter 1989.

Messiaanisen sirpaleita; kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta.

Helsinki: Tutkijaliitto

Boyer, Pascal 2007.

Ja ihminen loi jumalat. Kuinka uskonto selitetään.

Helsinki: WSOY

Goffman, Erving 1969.

Minuuden riistäjät

Helsinki: Marraskuun liike

Pihlainen, Kalle 2011.

Auttaisiko aikakone menneisyyden merkityksen etsinnässä?

Teoksessa: *Historian aikakoneessa. Onnittelukirja Hannu Salmelle.*

Turku: k&h-kustannus